

Կը վագե ան, ջրայասանիկն՝ խեղալեղ,
Անեղութիւնն իր սոսիւն մեջ դրած բոյն .
Ու կը պստկի, ինչպիսի զոհը, աւեկն հնդ
Ըզգայով նոյն դառնութիւնը, ոխը նոյն :

Օր մ'ալ, շաւ շուս, կը սիրե ան՝ զեղի զեղի .

Կ'երագե վեցն իր անկումին ցաւագար :
Յաճախ պատրա՛նք . . . Այդ կեանքը վա՛ղ կը
փռջրի :
Եւ շացող մը խեղճն իր ետին չունենար :

ՎԱՀԱՆ ՄԱԼԷՉԵԱՆ

Հերման եւ Դորոթէա

(Բննադատական փորձ)

Վերջերս լոյս տեսաւ Գեօթէի « Հերման եւ
Եւ Դորոթէա »-ի* չափածոյ հայերէն թարգմա-
նութիւնը . այս առթիւ արժէր մի քանի խօսք
ասել այդ երկի նախ գրական արժանիքների ,
այսպէս հայ թարգմանութեան մասին :

1796-ի սեպտ. 6-ին Գեօթէն սկսած իւր այս
գործը շարագրել . ութն օր յետոյ կէսից անւիր
արդէն գրել էր . իսկ յաջորդ թուականի յունիս
3-ին աւարտեց ամբողջովին : Ինչպէս տեսնում
ենք՝ նա զարմանալի արագութեամբ է ստեղծել
ինչն երգից բաղկացած այդ պոէման , որը գրե-
լիս ժամանակակից երեւելի անձանց խորհրդին
էր դիմում յաճախ եւ նորանոր փոփոխութիւն-
ներ մտցնում , մինչեւ որ իսպառ համոզուեցաւ ,
որ ոչինչ ալ եւս չունէր փոփոխելու : Նրան
խորհրդատու անձնակազմութիւններից յիշատա-
կութեան արժանի է ազնուասիրտ Շիլլերը
մասնաւոր . սրա մօտն էր գնում Գեօթէն երե-
կոները , կտորներ կարգում , որպէս զի լսէր
այդ մեծ բանաստեղծի հեղինակաւոր կարծիքն
էլ : Շիլլերը վաղուց արդէն իւր գնահատու-
թիւնն արել էր , գրելով Մէյնր Նկարչին , թէ
« Հերման եւ Դորոթէա »-ն ոչ միայն Գեօթէի , այլ

եւ գերմանական ամբողջ նոր գրականութեան
ամենաշնորհ գործն է : Շիլլերը յայտնում էր
նաեւ , թէ « Մինչդեռ մեզպէսները պէտք է եր-
կար պնդին ո եւ է ողորմելի բան գրելու , Գեօ-
թէն հերիք է որ թելթել շարժէ ծառը եւ ար-
դէն կը թափուին ընտիր պտուղներ , հասուն ,
ծանրացած :

Չը մոռնանք նաեւ , որ « Վերթեր »-ի ու « Պա-
ռատ »-ի հեղինակը , Գեօթէն ինքն էլ մինչեւ
մահ չէրմ գուրգուրանք էր տածում դէպի այս
պոէման , որի ընթերցումը յաճախ յուզում էր
նրա ծեբունի կուրծքը : Մեծ երկերիցս գրեթէ
միակն է , ասում էր մի օր եօթնասունը վեց
տարեկան հանճարը իւր ընկեր իկկերմանին , որ
դեռ շարունակում է բաւականութիւն պատճա-
ռել ինձ :

Գեօթէն ծախեց իւր գործը Բերլինցի մի հրա-
տարակչի 22,200 ֆրանկով , այդ ժամանակի
համար ապշեցուցիչ մի գին , Դորոթը մեծ ընդու-
նելութիւն գտաւ :

Իրօք արժանի՞ էր այդքան գնահատու-
թեանց . դառ համար ամենից առաջ իմանա՞նք
« Հերման եւ Դորոթէա »-ի բովանդակութիւնը :

Հռենոսից ոչ հեռու , խաղաղ , բարեկամային
պարտւում է գաւառացի սակաւաւնդամ մի ընտա-
նիք : Փորձառու եւ խիստ հայրը բարի կնոջը
հետ պահում է պանդոկ , որի յետեւը տարած-
ուած է նրանց պարտէզն ու հասուն արտերը :
Նրանց երիտասարդ որդին Հերմանն էլ անձնու-
րաբար պահպանում է կալուածները , եւ , հա-
կառակ իւր ծնողների թախանձանքին , դեռ չի
էլ մտածում ամուսնանալու մասին :

Մինչ արդ՝ 1793-ի քաղաքական դէպքերը

* Հերման եւ Դորոթէա . ծարգ. գերմաներէնից Յարու-
թիւն Պետրոսեան . տպագր. Էյսլաթին , 1904 .

վրդովում են Հոհնոսի եղբոր բնակիչներին . գետնի ձախ ափին ապրող Գերմանացիք, ճնշուելով Ֆրանսացիներին, ստիպում են գաղթել դեպի աջ ափը, Հերմանենց կողմերը : Թշուառ գաղթականներն ամրան տապերին ցրտած են չլնակալքը : Մեր գաւառական բաղաբի միապաղաղ անդորրովիները խանդաղող դէպք էր այս . շատերը, կարեկցաբար կամ հետաքրքրուած, վազուած են տեսնելու . պանդուխտների տարաբաղք չուէ . իսկ պանդուխտներն իւր կնոջ հետ նստած է դռանը, խօսում են օդերի, հունձքի եւ գաղթականների մասին : Մերոշնին ափսոսանքով է զննանում, որ իւր հին վերարկուն, բաճկոնը եւ այլ լաթեր կինը տուել է Հերմանին, որ սա տանի, ցրուէ կարօտեալ տարու գրեթէրին . ինչ որ է, « որդրմըը հարստին գործն է » ասելով կը միտնաբերուի Նա էլ կ'ուզէր գաղթականներին տեսնելու գնալ, եթէ դանդաղաշարք չը լինէր : իսկ օդերն էլ՝ չոք : Բայց ահա դեղագործ դրացին ու քահանայ գալիս են տարագրեալների մօտից . նրանց ներս կը հրաւրեն, մի մի թաւ հոնոտուեան հին գինի կը խմեն եւ մանրամասն լուրեր կ'առնեն : Մինչդեռ Հերմանն իրենց փալլուն կառքին լծած է նոյնգները, հետն առել է հին լաթեր ու պաշար եւ գնացել բաժանելու խեղճ գաղթականներին : Նա պատահում է գաղթական աղջիկ Դորոթէային . ինչ սիրուն է նա . փայտը ձեւերին վարում է նա եղնաքարչ սայլը, որի մէջ յարդի վրայ պատկած է հաղիւ ազատուած, ծննդական մի կին, ալիոր նորոշմին գրկած : Աղջկը համարձակ, բայց համեստ մօտենում է Հերմանին եւ խնդրում թէ՛՝ նա չէ՞ր կարող արդեօք իրենց օգնել ու եւ լաթեղէնով, թէ՛ ինքը կամաւոր եւ անսէրունջ սպասուէր է, որ տեսնելով հիւանդի անօգնական վիճակը, յօժարութեամբ յանձն է առել ծառայել նրան :

Հերմանը սիրով տալիս է ոչ միայն ինչ որ ծննդականին էր պէտք, այլ եւ բերած բոլոր պարէնը, որպէս զի գաղթականներին լաւ ծանօթ եղող այդ աղջկը բաժանէ անձամբ : Ու պատանին սիրովառ յետ է դառնում դէպի տուն, ուր դեռ նստած են քահանայ, դեղագործն ու ծնողները . խեղացի քահանայն իսկուրն նշմարում է, որ Հերմանն ալլալուած է . սա

պատում է, թէ ո՛ւմ բաժնեց լաթերն ու պարէնը, թէ ո՛նց ուրախացաւ ծննդականը, թէ ի՛նչ տխուր կացութեան մէջ են գաղթականները :

Դեղագործը, որ թոյլ ու ետասէր մարդ է, վրայ է բերում, թէ գոհ է ինքը, որ ամուրի է, հեշտութեամբ կարող կը լինի գլուխն ազատել, երբ կարիքն ստիպէ : Հերմանը պերճօրէն հերքում է նրա կարծիքը, ասելով թէ՛՝ նեղ օրերին մտաւ չափ աւելի կարիք ունի ընկերի, եւ այժմ աւելի քան երբէք կ'ուզէր ամուսնանալ ինքը : Մնողները գովում են նրան, որ վերջապէս ցանկութիւն է յայտնում պատկուելու . հայրը վերջացնում է խօսքը առաջարկելով կրկին . « — Հերման, չուտով ընտրի հարուստ դրացու աղջկներին մէկին, քեզ նման երիտասարդը հարուստ աղջկայ է արժեք, առնանկ հարսնացու ընտրելու չէ, աղքատ հարսի հետ կը վարուին ինչպէս աղանիին հետ : »

Հասկանալի է, թէ ինչ դրամայ է ծագում աչս կէտից . Հերմանն ատում է մեծատուն հարեւանի հպարտ աղջկներին, եւ ընդհուկառակը սիրում է Դորոթէային, բայց սա էլ աղքատ է, ուրեմն հօրը տհաճ Առանց ստելու, ոչ սիրում է Դորոթէային, նա թախանձում է որ երբէք չի կարող սիրել գրկիցի աղջկներին եւ ոչ մէկին, եւ սրտայոյզ մօտենում է դռանը . իսկ հայրը բարկացած նրա յամառութեան վրայ, « Աչքիցս հեռացիր » ասելով, աւարտում է խօսքը, ինքնապաշար աւելացնելով նաեւ, որ չը լինի երբ եւ իրջ համարձակուի ու եւ գեղջկն հարսնացու ընտրել : Ուրդին յուսաբեկ հեռանում է տնից . իսկ պանդուխտները, քահանայն ու դեղագործը չարուհակում են խօսակցիլ նոր կարգերի ու երիտասարդութեան մասին :

Մինչ այդ, մայրը դուրս է չտալում, որունելու իւր անպարտ որդուն, նախապէս յանդիմանելով հօրը, որ միշտ ի գուր տեղը նախատում է որդուն : Երկուք փնտրելուց յետոյ, գնում է մօտակայ բլուրը . ծերունի տանձնուտակ, արցունքն աչքին՝ Հերմանը նստած է այն տեղ եւ նայում է Հոհնոսի կողմը : Մայրը զարմացած տեսնում է որդու լացը եւ լսում է, որ Դորոթէային սիրում է, եւ եթէ չամուսնանալ նրա հետ՝ ամուրի կը մնայ : Մայրը սիրտ է տալիս որդուն, նրա ձեռքից բռնած վերադառնում

է տուն, որպէս զի օգտուելով զբաղինքն յերկալաւթիւնից, ջանայ նրանց նետ՝ առնել հօր կամբը, ինքը համամիտ է: Վերջապէս հայրը համաձայնութիւն է պայմանով, որ քահանայն ու զեղազորած հանին երթալ անձամբ տեսնել աղջկան, նրա մասին տեղեկութիւններ հաւաքեն, եւ, եթէ նպատակաւոր կը լինի ամէն ինչ, ապա Դուրթէձային ընտրեն հարսնացու: Հերմանն ուրախ լծում է կտուրը, մէջը նստում են զրկիցները, եւ առաջնորդում է նրանց գէպի գաղթականները: Այնտեղ ստուերախիտ ծառերի տակ կանգնեցնում է կտուրը, քահանային եւ զեղազորածին նախարարութեւն է աղջկայ արտաքինը, որպէս զի Պետութեամբ դռնին ամբողջին մէջ խնդրում է նաեւ, որ Դուրթէձային չը յայտնեն իրենց միտքը, այլ միայն տեղեկութիւններ քողնել օւրիշներին: Նրա մասին եւ վերադառնան, այդ ստուերում նրանց կ'ապաւնէ ինքը:

Եկաւ խուզարկուանքը ցրտած ամբոխի մէջ պատահում են գաղթականների երջցիւն առ իւր պատկանութիւն արտաքինութեւն խնդրով յիշեցնում է Դուրթէձային անտպասումով պատմելով իր անցած հայրերին: Այդ ծերունին քնոյն գատողութեամբ խօսում է Ֆրանսական յեղափոխութեան եւ զբա Դերմանիայում տարածած շուռամիտ գաղափարների մասին. անաշտօրէն ընդադառնում է նաեւ այդ յեղափոխութեան չափազանցութիւնը: Գգում է իրենց գաղի մեծ արժէքը: Նա պատահմամբ խօսում է նաեւ մի աղջկայ մասին, որը բիրտ թշնամիների գէժ սուրը ձեռքին պաշտպանել է տազնապի այս վերջին օրերին իւր եւ իւր ընկերուհիների պատիւը: Դուրթէձային է այդ աղջիկը, որին անձամբ տեսնելուց, նրա մասին գովեստներ լսելուց յետոյ, քահանայն ու զեղազորած վերադառնում են Հերմանն առ, վերջինս այժմ մի այլ մտքից է տանջւում — չը լինի Դուրթէձային մերժէ իւր ձեռքը, աղքատ հայրաւ է երեւում այդ աղջիկը, կամ գուցէ նշանուած է արդէն: Հերմանը քահանային ու զեղազորածին կտուր է նստեցնում, որ երթան խնդիրը յայտնեն ծնողներին. իսկ ինքը մինակ գնում է Դուրթէձային կամքն առնելու: Երկուսն սպիտոր ձեռքերում, նաղիկի օրերով լծիտ աղբիւրի մօտն է: Ուրախ բարեւում են իրար, միմեանց պատկեր գիտում են աղբիւր հայելու մէջ անդրադարձած, բայց, աւա՛ղ,

պատանին նշմարում է Դուրթէձային մատանին: Աղջիկը սիրով յանձն է առնում այն տառապարկը, որով նրան հրաւիրում է Հերմանն իրենց տունը, իբր աղախին. դեռ չի համարձակւում յայտնել իսկական նպատակը: Ապա նրանք միասին գնում են մեծաւ բարով տունում ծննդականին, որն արդէն գտել էր կորցրած իւր պայմաններին եւ այլ եւս կարիք չուներ Դուրթէձային:

Վերջապէս է. մեր գոյգը ճամբայ է ընկնում հետիոտն, դէպի Հերմանենց տունը. ճանապարհին հանգչելու համար նստում են տօն տանձնու տակ, ուր Հերմանը քիչ առաջ նստած էր արտում: Լուսնկայ գիշեր է, երկուն էլ սըրստարով գիտում են պարզաւոր չլրջալըջը: Հեռում պարզ տեսնւում է Հերմանենց տունը, պատանին ցոյց է աւելիս իւր սենեակի պատուհանը եւ առում, որ թերեւս այդ սենեակը դռնայն նաեւ Դուրթէձայինը, բայց իսկոյն ծածկելու համար այդ ակնասկը, նա աւելացնում է, թէ տանը փոփոխութիւններ են առնում, թե՛րեւս աղախին համար յատկացուի այդ սենեակը: Լուսինը ծածկւում է մրկակալով մայրերի տակ, մութը պատում է. ոտի են կանգնում եւ խառնափելով իջնում պարտեզն ի վայր. յանկարծ աղջիկը սայլաբում է, ողան զրկում է նրան եւ ընկնելուց ազատում, աշտեղ աւելի ուժգին են բարախում նրանց սրտերը. բայց նրա միտ աղջիկը կատակի տալով ասում է, թէ չառաջոյժ նշան է տեսն մանկուց տալով սայլալըջը, թէ Հերմանի ծնողները նրան կը պարտաւան, որ կաղ աղախին է բերել, ոտը քիչ ցաւում է սաղմաբուծից փոթորիկը սաստկանում է: Ծնողները տանը շատ ահաւանգիտ են, որ այդ վտանգաւոր ժամին Հերմանը գեռ չէ վերադարձել. յանկարծ բարձրահասակ զոյգը, չիկնաւ, թեւ թեւի ներս են չմտնում սենեակի փոքր գոնից. ինչ վտանգ պատկեր: Հայրը ծաղրական սրախօսութեամբ նրանց զիմաւորում է, զրկիցներն էլ գեռ այնտեղ են: Իսկ աղջիկն երբ լսում է, որ իրեն իբր հարսնացու են բերել, կարծում է, թէ ծաղրում են իւր աղքատ տուրիւնը, լիբաւորում լալիս է եւ ուզում իսկոյն նեղանալ կրկին իւր նին ծառայատեղին, թէկուզ փոխել լինէր, թէկուզ փոթորիկը գտար: Միջամտում են բոլորը, նա համարում է որ իրօք հարսնացու են ընտրել իրեն: Փահաւ

նան նշանաբաններ մատանին ուրախ ուզում է : անցնել նրա մատը , բայց նկատում է , որ մի այլ մատանի էլ ունի աղբիկը մատին Դորոթիէն հնդկությունը պատմում է , որ մի անգամ արդէն նշանում է եղել , բայց նշանածը մեռել է յեղագիտական աղմուկներում , Փարիզի բանտերում , եւ իրեն իրաւունք տուել ամուսնանալու նորից : Իսկոյն Հերմանը գիտում է աղջկան , թէ ինքն էլ պատրաստ է կարգի պահին զինուկի հայրենիքին համար եւ կը փոխարինէ երկանկայիշատակ նշանածի կորուստը : Հէնց իսկոյն կատարում են նշանաւորը , եւ տեսարանը փակւում է :

Այս միեւնոյն պատմութեան գլխաւոր գծերը գտնւում էին արդէն Զալցբուրգի բողոքական դպրոցականների մասին խօսող մի պատմագրութեան մէջ . տարբերութիւնն այն է որ Գեթէն աւելացրել էր մի նոր անձնաւորութիւն էլ Հերմանի մայրը . զէպրի տարեթիւն էլ փոխադրում է 1732-ից 1794 , որով ոչ թէ կրօնական հալածանքների զոհեր են դպրոցականները , այլ բաղադրական ճնշումների զոհեր . բոնական ինդիւրը մեծ շարժառիթ լինելուց ընկնում էր , Վոյթերն էր ապրել այդ դարում . բացի այս՝ եթէ Դորոթիէն բողոքական տարազիր լինէր , Գերմանիոյ կաթոլիկները չը պիտի սիրէին նրան . վերջապէս Գեթէն զգացել է , որ հայրենասիրութիւնը շատ աւելի յարատեւ է , քան կրօնը :

Վերոյիշեալ աղբիւրից գտաւ , կայ եւ մի այլ շարժառիթ , որը դրդել է Գեթէնին գրել իւր պոէման . Յօսս անուն մի Գերմանացի , որ գեղեցիկ թարգմանել էր Հոմերոսը , Գեթէնից առաջ գրել էր « Լուիզա » անուն մի հովուերգութիւն . այդ գիրքը լաւ ընդունելութիւն գտաւ . գերմանական գաւառային կեանքը մանրամասն նկարուած էր դրա մէջ , Գեթէն կարդացել էր այդ գիրքը , եւ լոկ մի քանի նուրբ գծեր վերցրել — պանդոկապետի վերաբերման , նրա կարմիր երկրով գլխարկը . վերջապէս եթէ Յօսսն ասում էր , թէ նեղութիւնները նոյնպէս օգտակար են մարդուն , Գեթէն էլ յայտնում է է , թէ գծադրութիւններից երանկութիւններ են ծնւում : Ինչպէս տեսնում ենք , շատ չնչին հետեւողութիւններ են սրանք . բայց Գեթէն

իրօք ուշիմօրէն վերլուծել է Յօսսի գործը , գտել նրա թերի կողմերը , եւ եթէ կար մի գիծ որին հետակելու էր , այդ էլ Յօսսի ընդարձակ նպատակն էր , բայց ոչ այդ նպատակին հասնելու կերպերը , այն է՝ գրել քաղաքացիական հովուերգութիւն . ահա թէ ինչո՞ւ երբ « Լուիզա »-ի երկրորդ տպագրութիւնը լոյս տեսաւ , Գեթէն գրեց Շիլլերին , թէ ինքն էլ այդ տեսակի մի պոէմա պիտի գրէ : Յանկութիւնը յղացել էր , մնում էր նիւթ գտնելը . իսկ այդ էլ երբ եղաւ , ապա , ինչպէս ասել են գեղեցիկ կերպով , աշակերտը վարպետից անցաւ իւր թոփշով , ինչպէս արծիւն անցնում է արտօմից :

Բայց « Հերման եւ Դորոթիէ »-ի մէջ նըշմարւում են այլ հետքեր եւս : Գեթէն վաղուց սքանչւնում էր Հոմերոսի վրայ . գիտենք , որ մեղանոյշ վերքերը միմյնում էր , թէ . « Օրորերգերի պէտք ունիմ եւ առաւօրէն գտնում եմ Հոմերոսին մէջ » , որը ծառերի ստուերում կարգալիս նրա յուզուած արիւնը հանգաբաւում էր : Եւ երբ կարդում ենք , թէ ո՞նց Հերմանը լծում է կաթին փրփրեալիս նոյնքանը , յաւանայից մտաբերում ենք Հոմերոսի նմանօրինակ տողերը : Բայց անցել էին դիւցազնական դարերը , տասնեութիւնրորդ դարն այլ եւս չէր հստատում Արիլլեան , թէեւ դրանով գործի արժէքը չէր ընկնում . Հոմերոսի ոճն ու արուեստին գեղեցկութիւնը միշտ էլ մնալու էր օրինակելի . ահա այս տեսակէտից ըմբռնելու է Գեթէնի հետեւողութիւնը . փոխանակ հրաշալի առասպելներ պատմելու , պարզ կեանքի նկարագիրը կ'անէ , բայց Հոմերոսի արուեստային մաքրութիւնը միշտ աչքին առելու կուենայ : « Իրականը պէտք է ստեղծէ պատճառն ու հետեւանքները , իսկ բանաստեղծին մնում է այդ բոլորից մի ամբողջութիւն կազմել » ասում էր նա : Ահա թէ ինչո՞ւ Գեթէն ուսումնասիրում էր ժողովրդի ամուսաստորին խաւերը . յայտնի է մինչեւ իսկ կողովներ : Իսկ այս բոլորին էլ աւելացնենք , որ մեծ բանաստեղծն այդ ժամակազմութեւ մասին . միւս կողմից էլ յիշենք , որ , տասնեութիւնրորդ դարի վերջերը մանաւանդ , բոլոր մի բառովն համակարգել էին ցոյց տա-

լիս գէպի ախ ամէնը, որ ժողովրդի կենցաղականին էր վերաբերում, բնութեան մօտ եղող կեանքին էր պատկանում, ապա հասկնալով կը լինի, թէ ինչո՞ւ այնչափ ուրախացաւ Գեօթէն երբ գտաւ « Լերման եւ Դորթէա »-ի նախնական սաղփը մի ինչ որ պատմագրութեան մէջ :

Կ'առնէ գլխաւոր գծերը, որ այնպէս ճկուն են, կ'աւելացնէ նոր եւ ամբողջացնող մասեր՝ եւ կ'ստեղծէ մի պոէմա՝ Վարպետների վարպետ Հոմերոսը գրել է Իլիական, որի մէջ սէրը, կոյրը, փառքը, աստուածային, մարդկային ուրիշ խօսքով՝ ամբողջ դիւցազնական դարը քանդակուած է . լա՛ւ . Գեօթէն էլ իւր դարը կ'առձանագրէ այդ փոքրիկ հատորում, որպէս զի վէպի գոյն ստանայ : Եթէ Հոմերոսը Տրոլայի պարիսպներն է հեռանկար չինել, նա էլ իւր պատկերի երկիրը չառագուռել կուտայ Ֆրասական յեղափոխութեան բոցերով : այսպիսով այնչափ կը վսեմանայ պատկերը, որ բոլորին էլ կարող կը լինի հետաքրքրել :

Գերմանացիք, նոյն իսկ «Վերթեր»ի նազելի հերոսահին, կը սիրեն այս գիրքը, քանի որ դրա մէջ չըրապատի առօրեայ կեանքը կը կարգան այնպէս արտիստիկէն գծուած, Հոմերոսի ամբերը, առկական հաւատարմութեամբ Տեւէք, երբ Դորթէան Լերմանին հետ միասին ուզում է մնալ բարով ասել ծննդականին, երեխաները նրան փաթաթուած են եւ չեն ուզում որ հեռանայ իրենց սիրելի աղախինը . ներկայ եղող կանայք համոզուած են երեխաներին, թէ՛ Դորթէան գնում է բերելու այն շաքարացը, որ նորածին մանուկը պատուիրել էր պատարասել հայացքործին, երբ արագիլը այդ նորածինը զրկած բերում էր : Դեռ ցարդ էլ Գերմանիայում հաւատացնում են հետաքրքրուող երեխաներին թէ արագիլն է, որ բերում է նորածիններին :

Սակայն միայն Հոմերոսի չուրջը չէ կալկանուում այդ գրքի մէջ գործող անձանց զբաղեցնող հարցը, այլ ընդհանուր ազգային հարց է դա : Ամբողջ Գերմանիոյ շահերը տոնակոյն էին եղած Ֆրանսական արշաւանքներով . բոլոր Գերմանացիք, նոյն իսկ ամմանազատամիտները, կը յուզուէին այդ խնդրով . անխելալ Լերմանն անգամ բացաքանչուած է, սիրով վերածնուած, թէ, «Երբ թշնամին մօտեցել է Հոմերոսին, դեռ

Գերմանացին կարողանում է տանը նստել անգործ » :

Ազգային լինելն էլ հերիք չէր : Գեօթէն կամաց կամաց լայնացնում է իւր պոէմայի սահմանը . Լերմանը գնում է օգնելու զաղթականներին, որոնք ամրան տապերին ցրուած են շրջակայքում . իմ հոգին այդ սրտառուչ տեսարանի թելադրութեամբ գոնէ մի վայրկեան թափառում է մեր հայրենի աւերակներէ չորսդին . ահա մեր Տաճկահայ տարագիրներն էլ ցրուած Արարատեան դաշտում, Մայր Արաքսի ափերին, մեր Ռուսահայերը նրանց օգնում են եղբայրաբար . մի Լերման էլ մեղանում տեսնում է թերեւ Տաճկահայ սեւաշ մի աղջիկ, սիրում է նրան եւ ձեռքը խնդրում . վերջապէս խնդիրն այն է, որ մի նոր գիծ եւս. ուրեմն բացի Գերմանացուց ուրիշին էլ է հետաքրքրում այդ գիրքը . լինի թշուառութեան, զժառարտութեան, սիրոյ կամ հանրամարդկային այլ զաղափարի նուիրում մի էլ, խնդիրն այն է, որ « Լերման եւ Դորթէա »-ի մէջ բոլորին հետաքրքրող կէտեր եւս կան :

Այսպիսով այս պատկերը, որ սկիզբ է առնում գաւառական ընտանիքի պարզ յարկից, հետզհետէ անցնում է Հոմերոսին էլ եւ հասնում ոսկեգոծ ու հեռուոր հորիզոնը, ուր դեռ լըռուած են Ֆրանսական յեղափոխութեան աւետաբեր ձայները, հաւասարութեան կանչը, ուրիշ խօսքով՝ Գեօթէն միաժամանակ ընդգրկում է եւ հայրենիքը, եւ իւր ամբողջ դարու երկունքը, եւ բոլոր մարդկանց : Զինապատ լեռների կատարից գլորվել սկսող աննշան գնդակի պէս աստիճանաբար մեծանում է հարցը, որ ձիւն հաւաքելով գառնում է մի վիթխարի հիւս եւ անագին ժխրով գահավիթում է, իւր հետ տանելով ամէն ինչ, որ կը պատահի ճանապարհին, նոյն իսկ դարաւոր կաղնիներն արմատախիլ եղած, միասին արշաւում են յառաջ : Ժամանակակից ամենամեծ խորոզներն անգամ, լինէր մի Վլոթեր կամ Ռուսօ, բոլորն էլ ցրուցուել են յեղափոխութեան գոնէ հեռանկարով : Սկզբում Լերմանի հայրը նստած է գուռը, խօսում է իւր կնոջն հետ օգբրի եւ հունձք մախն, մի քանի ժամ չանցած, քիչ հեռու զաղթականներն այնդարդ երէցը, իբր մի նոր ձեսուոր, կանգնած է աղմկայոյզ տաքադիրների

մէջ եւ ուշիմօրէն զննադատում է իւր դարի ընկերական երկունքը :

Ահա « Հերման եւ Դորոթէա »-ի անծայր պերսպեկտիվը , ահա « Հերման եւ Դորոթէա »-ի անթառամելիութեան գաղափիրը :

Միանգամ այդ հմայքը գտնելուց յետոյ , Գեօթէն արդէն հեղտութեամբ է կարողանում իշխել այս ընդարձակ ամբողջութեանը վրայ : Տեպերը վերցնում է հէնց իրական ներկայացուցիչներին , իւրաքանչիւրին տալիս է իւր դերին համեմատ արտաքին , բնաւորութիւն , շարժումով եւ զարգացում : Այսպէս՝ Հերմանի հայրը յիշեցնում է հէնց բանաստեղծի հօրը — դանդաղաշարժ , խիստ , բայց աւելի խաղաղասէր , ճշգրտագին , քիչ էլ ժպտա . սա էլ խորհրդի անշուք է ընտրուել , զա էլ յաճախ պարտաւորում է իւր արդու ձգտումները , զգացմունքներն էլ շատ զեղուն չեն :

Նրա կինը նոյնն է կործես , ինչ որ Գեօթէն մայրն էր , թող թէ անուսն էլ նոյնն է . սա էլ , բարի , անստեղծ ու խելօք :

Հերմանը պարտաճանաչ մի պատանի է . ամբողջ իդէալն էր պահպանել արտերն ու այգին եւ խնամել նեփաղանի . բայց սա իւր հօրն այնքան չի սիրում , որչափ որ նրանից պատկառում , իսկ մօրն՝ ընդհակառակը . դա առողջ մի գաւառացի է . գրգի՛ր նրան եւ նա կը գործէ , իսկ այդ դրդին էլ միայն սէրը կարող էր լինել :

Այժմ զառնանք Դորոթէային . դա մի նոր ժան ամեր է , ծնունդն ու մնումն կեանքի աղմուկին մէջ . լինի զինքն կամ խաղաղ մշակ , լինի քաղաքացի կամ շինական , բոլորն էլ նրան կը սիրահարուին , բոլորի նմա էլ վարուել դիմէ , հերքէ է որ չար չը լինեն , այսպէս սուրբ ձեռքին նա պատկւ կը պաշտպանէ . անշուշտ շատ իդէալացրած է Գեօթէն այս գեղեցիկ գեղջկուհու գծերը , բայց պէտք է չը մտնալ , որ յեղափոխութեան անընթաց շրջանը շատ ընդունակ է այդպիսի տիպեր եթէ ոչ ստեղծելու , գոնէ երազելու :

Գիւղի քահանան տաճարներորդ դարի ուշիմ գաւակն է . թէեւ ճշմարիտ քրիստոնեայ է , բայց Աստուծու եւ Քրիստոսի անունները կրկնելու կարիք չի զգայ գրեթէ . նրա Աստուծոն ու քրտիքները շատ էլ անշատ չեն . ինչպէս

էր ապրել , Այս մարդը յիշեցնում է Տիցիանի նկարած Քրիստոսին , երբ սա Հերային պատահաւորաբար է , թէ « Տուք զկայսերն կայսեր եւ զԱստուծոյն Աստուծոյ » , հանդարտ , խելացի եւ զուարթ . բողոքականութիւնը սուել է նրան սքեմ , իսկ Գեօթէն էլ՝ իւր միտքը :

Իսկ եթէ դժադրել ուզենք զաղթականների երէցին , հերքէ է ասուք , որ նա նմանելիս է եղել Դորոթէային անապատում առաջնորդող նախաշարժերին . ճանաչում է իւր դօրն ամբողջութիւն . թափանցել գիտէ մարդկային հոգու խորքը , եւ եթէ խօսի , վէճը կը վերջանայ . այդ ալեգորի ծերունին , իրական լինելովն հանդերձ , կարծես լինի մի այլաբանական մի արձան՝ « Պատմութիւն » — փորձառու , վեհ ծա անաչառ :

Ընկերացողը նկատեց , երեւի , որ այդ տիպերի մէջ , խոշոր հակադրութիւններ չկան , ինչպէս ռոմանթիկներն են անում — հրեշտակ կամ սատանայ . ո՛չ , ծիածանի գոյնեղի պէս , մեղմ աստիճաններով միմեանցից բաժանուած են նրա տիպերը , եւ կամաց կամաց հեռանալով պարզում , թէ՛ կարմիր են կամ կապուտ : Անշուշտ ունեն տարբեր գծեր , այլապէս դրամայ չէր ծնուի , բայց նրանց մէջ ծայրայեղ տարբերութիւններ չը կան . այդպէս չե՞ն միեւնոյն պայմաններում ապրողները , Ըստ իս « Հերման եւ Դորոթէա »-ի ինքնուրոյն գծերից մէկն է սա : Այդ չարգիւրում ի հարկէ , որ քահանան աւելի զարգացած լինի , քան ծխակահները . այլ է կրթութիւնը , այլ է բնաւորութիւնը :

Ըմբռնողութեան այս կերպիցն է ծագում , որ նրա տիպերը լոկ լուրջ ու մռայլ չեն . այլ հոգու զուարթութիւնը բոլորի մէջ թափառում է : Վերթիկի մեղամաղձոտութիւնը խաղաթափ է սուել իրենից Գեօթէն եւ զգացել , կարծես , որ զուարթութիւնը վսեմ հոգու յատկանիշ է . ահա թէ ինչո՞ւ նոյն իսկ ծանրաբան լքանաւոր արքայատու է . երբ սա նշանաւորէր մատանին ուրախ անցնում է Դորոթէայի մատը եւ նշմարում , որ աղջկին արդէն ունի մի այլ մատանի , ասում է . « Ի՜նչ , երկրորդ անգամ՝ ես նշանուում . բայց , զգո՛ւյ , հին նշանածոք եկեղեցում չի յայտնուի ու արգիւն պատկառութիւնը » : Մինչեւ այդ րոպէն քահանան տեղեկան չէր , որ Դորոթէան ունեցած էր մի

այլ նշանած . հասկանալի է ուրեմն , թէ այս երգծանքը որպիսի թախիծ է ծնելու եւ վսեմացնելու արքայազն հարմարացուի պատկերը , երբ սա հեղինակը ով սկսեց պատմել , որ ՚հին նշանածը մտնել է յերգիւթութեան արմուկներում : Գիտե՞նք , իբր մեծ վարպետ , շատ լաւ ըմբռնել է , որ ձանձրալի կը լինի բոլորին եւ փիլիսոփայել տալը , այս կէտը շուտաւարեւոյ համար է , որ զեղաբործը ձիւնադալարէ է եւ չնչինութիւններով շատախօսող ի վերջոյ նկատ տենք նաեւ , որ բոլոր տիպերը գեղագրութեան իրենց գործերով եւ խօսքերով : Գիտե՞նք գրեթէ նրանց չի նկարագրում յատկապէս , այլ նրանք իրենց արածներէն պատկերացում են պարզ ու որոշ կերպով :

« Լեւոնան Լու Պորթեֆան »-ի մէջ կայ մի այլ ուշադրութեամբ հանգամանք եւս , գործողութիւնը կատարուած է մի քանի ժամուայ ընթացքում , Լու չը մոռնանք , որ խօսքն ամուսնութեան մասին է — մահու եւ կենաց խնդիր . հետաքննածք չի կարելի բոլորովին անծանօթ մէկին ընտրել ու պատկուել հետք հենց ռանիշապէս , թայց այդ մի քանի ժամում Գիտե՞նք այնպէս լաւ զարգացել է խնդիրը , որ ոչ միայն անհնական ու վտանգաւոր չէ , այլ նաեւ մի նոր պայցոյց է տուել իւր հանձարի սեփականը :

Գաղթականները մեկնելու են , Լեւոնանը կամ նոյն օրը կը պատկուի եւ կամ իսպառ կը կորցնէ Պորթեֆանին . այս է նրա հասցնալի պատճառը : Ապա՞ արդէն գաղթականների երէցը պատմում է Պորթեֆանի ողջախոհ արուածիւնը . երրորդ՝ երբ վտանգի ժամանակ նա սրով պաշտպանել է իւր եւ իւր ընկերակիցների պատիւը , կամ կամուսնու ծառայել է յանձն տուել ծննդականին , փոխանակ արագ փախչելու եւ իւր գլուխն ազատելու , ուրեմն Պորթեֆան վստահելի տղիկ է , նա՛ , որ այնչափ գեղեցիկ էր , ամէն անգ յորան կ'ընդունէին , քանի որ « Գեղեցիկը ոչ մի տեղ պահպուստ չէ » : Այս բոլորից աւելի եւ առաջ կար սակայն մի այլ պատճառ , որ Լեւոնանին յափշտակում էր . դա Պորթեֆանի արտաքին զմայելի գեղեցկութեան տակ ծածկուած այն վսեմ հոգին էր , որ վճիռ ջրերի յատակում փայլող աղամանիկ պէս աչքի էր զարնում եւ Լեւոնանին հրապուրում : Սէրը , իբր սրտի խորութեւ , եթէ կ'ուզէր , այնչափ

էլ կ'ախտած չէ տարիներ ժողովուրդներ հաստատուած փառաբերից , հազուադէպ չին օրինակներ , որ ցոյց տան , թէ երկար ժամանակից ի վեր իրարու ծանօթ եղող մարդիկ իսկ , երբ ամուսնութեանում են , գորագլանան . Լեւոնանն առաջին հաջաքից հաստատապէս ճանաչում է աղջկայ հոգին եւ սիրում . կարծես այդտեղ եւս Գիտե՞նք այն գաղափարն է յայտնուած , թէ բնութեան թելադրած քնադղները բարեբաւ ին « Լեւոնանը համոզուած է , որ « ով երկար է խօսուում , միշտ լուր չէ ընտրում » : Կամ թէ մի այլ տեղ . « Յաճախ միտքը թափանցելու անգոր է այնտեղ , եւ մի պարզ ընդդէմ հեշտութեամբ կը գտնել ճշմարիտ ուղին » :

Դառնանք այժմ այս պոէմայի հիւսուածքին . չափազանցութեան չը լինի ասել , որ համախառնաբար գրականութեան մէջ հազուագիւտ են այգիպիսի երկերը . Բոլոր ժամերը կէտք եղած չափով մշակուել է , եւ այդ բոլորը պատմում են ամբողջութեան անգիտելի եւ անհրաժեշտ մասը : Պորթեֆանի հինգերորդ աւանդանքները , ուրեմն ներքին եւ արտաքին պատկերները , ներգաշնակօրէն ծուլուած են : Ամառային շրջեր են , դաշտի վրայ ցրուած է թշուառ ամբողջ Լեւոնանը գեղեցիկ է և պատահում է Պորթեֆանին փայտը ձեռքին , սալը վարելիս : Գտնում է աղաջրկան յայտնելու իւր սէրը , նրան տեսնում է զով յաջերիւրին մօտ , ասփօրք ձեռքում : Բա՛նա՛սա՛՛ղձն ուղղում է Լեւոնանի եւ Պորթեֆանի արտերը տրոփեցնել : Նրանց հանգչեցնում է լուսնաշող բլուրի լանջին : Ուղղում է նրանց սիրտը փոփոխելու եւ տաղանապէս երգել , երկները միմեան է , լսողները շողում , փոփոխելը թընաղում : Այս վերջին կէտն ունի նաեւ հոգեբանական այն արժէքը , որ ծնունդն էր տեսնելով թէ Լեւոնան յայդ անհղ յոգեկէն գտնան է , աւելի ընդունակ են զգալու ճշմարիտը . ուստի եւ երբ ներս է մտնում յանկարծ գեղեցիկ զոյգը , չիկնթած ու բարձրահասակ , նրանք եւս հիւսում են , համահայտնուած են իրանց որդու ցանկ կոթեցեան եւ այսպիսով հեշտաւոր է գրամայի հանգոյցի լուծումը , որ այնպէս գգուար էր սկզբում :

Գալով « Լեւոնան եւ Պորթեֆան »-ի ոճին եւ չափին , կարելի է ասել , որ Աստուածայնի ոճին չափ պարզ ու պարզեղութեամբ է , իսկ Լեւոնանի

տաղաչափութեան մօտենալու չափ էլ ներգաշանակ է եւ սահուն . կան այսպիսի կտորներ .

« Երբց զբան իւր եւ ասէ » : Կամ ուրիշ տեղ . « Եւ պատասխանեց խելօք ու բարի պատանին նորան » :

Եթէ Գեօթէն այս նիւթը գտնելիս ասաց թէ մարդ իւր կեանքում լոկ մի անգամ կարող է գտնել այդպիսի նիւթ , թող ներուի ինձ էլ ասել , որ մի անգամ կարելի է այդպէս մշակել այդ էլ :

« Հերման եւ Դորոթէա »-ի ընթերցողն իսկոյն նկատում է , որ այդ գրքում գործող մարդիկ բոլորն էլ առողջ սերնդի անդամներ են , խելօք , զուարթ , ապրելու եւ աշխատելու ձգտումով լի : Այս տեսակետից . եթէ համեմատութեան դնէնք « Վերթեր »-ի , « Պատուստ »-ի եւ մեր պոէմային մէջ , թերեւս կարելի էր եզրակացնել , որ մինչդեռ « Վերթեր »-ը մեզ կ'ոգեւորէ մեր որոշ հիւանդոտ վարկեաններին , մինչդեռ « Պատուստ »-ի վիթխարի խոյացումները բացառիկ անհատներ են ըմբռնելի ամբողջովին , ընդհակառակ « Հերման եւ Դորոթէա »-ն կը սիրով միշտ եւ ամէնքեցի իւրաքանչիւր մարդ կարող է մեծ բաւականութիւն ստանալ նրա ընթերցումից եւ ամէն մէկն իւր չափով . իսկ բոլորս միասին պարզօրէն կ'ըմբռնենք այս երկի մէկ ծայրից միւսը կարմիր թելի նման անցնող այն դաղափաթը , թէ սիրոյ ընտրութեան մէջ ամուսնացողին է մնում իսպառ այս կամ այն էակի ձեռքը խնդրելը . դա սրտի մեղեդի է , հետեւաբար սրտին պէտք է հետեւել . կողմնակի յանձնարարականները բոլորովին աւելորդ են . էրնէ՛կ ում սրտի պատգամն անխաղախ կը լինի :

Մի կէտ է մնում պարզելու : Ըստ իս , եթէ կայ՝ մի կտոր , որ անյափոք է այս երկում , դա նախերանգն է , գոնէ դրա մեծ մասը . եթէ ընտւ էլ չի կցուի պոէմային , դրանով ոչինչ կորցրած չը լինի գործը :

Այդ նախերանգում Գեօթէն իւր առաջ գրած մի շարք ոտանաւորների դէմ թշնամաբար խօսող քննադատներին է ուղղում որոշ տողեր . այս գործի հետ կապ չունի դա . առանց կենսագրական կողմնակի ծանօթութիւնների անհրաժեշտ իսկ է , եւ , բացի այդ , առարկայաւոր այս սիրուն պոէմայի վերջն հոսանքին մէջ դառնում է երթակայական մի խոչնդոտ .

Կամ թէ՛ Վօլֆը ի՛նչ է ցոյց տուել Հոմերի մասին , դա էլ մեզ չի հետաքրքրում այս դէպքում . այդ միեւնոյն նախերանգում Գեօթէն՝ նեւտոնի կարծիքներին հակառակ լինելն իբր թէ ակնարկելով՝ ասում է , որ ոչ մի անունից ինքը չի վախճնում , ոչ մի դօգմա իրեն չի կաշկանդում . թող ներուի ասել , որ Գեօթէի այնչափ կատարեալ համարումած հանճարն էլ թերեւս ընթերցողին չարգիլէ դիտելու , որ աւելորդ են նախերանգի նաեւ այն կէտերը , ուր մուսային է դիմում ինչպէս հնում . զուտ ոգեւալկան այսպիսի մի գործում անտեղի եւ կեղծ են այդպիսի ձեւերը մեր ժամանակում : Իմանալորդ երկի սկսուածքումն էլ դիմում է մուսային այն բուպէին , երբ երկու սովորական մասկանացու խելքերն են տեղը տուն են մտնելու , մարդիկ , որոնց ճանաչուելու չափ կենդանութիւնը յանկարծ , անսպասելի կերպով , աղարտում է եւ մինք իմանում ենք , որ սխալուած ենք , հեքեաթ էր պատմածը : Բարեբաղդաբար բացառիկ կէտեր են սրանք « Հերման եւ Դորոթէա »-ի նման մի անթիառած երկի մէջ :

Փարիզ .

ՄԱՄԱՐԷՆ ՄԱՏԷՆՃԵԱՆ

(Նարուսակիցի)

ԱՋԱՏ ՄՏԱՄԱՆ ՀԱՄԱԺՈՂՈՎՆ

Ի ՀՌՈՄ

Սեպտեմբեր 20ին բացուեցաւ ի Հռոմ Ազատ Մտածման մեծ Համաժողովը , կազմակերպուած՝ Ազատ Մտածման Միջազգային Դասակցութեան , զոր հիմնած են , 1890 օգոստոս 20ին , Պիւլնէր , Լիպքենխեյմ , Հերպրեթ Սփինսեր , Մոլիսթեթ , Կլեմանս Ռուպինէ , Ջարլզ Պրետլու , Տ . Մ . Պեննեթ , Սեզար՝ տը ֆեք , Ռամոն Գիլէս : Այս համաժողովը տասներորդն է որ տեղի կ'ունենայ 1880էն ի վեր . բայց առաջին անգամն է որ նոյն իսկ այն քաղաքին մէջ ուր կը գահէ պապութիւնը , կաշկանդուած մտածումի միջնաբերդը , ազատախոհներու գլուխ .